

zvezku objavljene zelo dobre barvne fotografije dokumentov, ki so v drugem zvezku vzorno transkribirani, smo z njo pri nas v Sloveniji dobili *prvi pravi učbenik oziroma »delovni zvezek« s področja paleografije*, kakršnih je tudi v belem svetu – še zlasti kadar gre za gotico – bolj malo. Z njo bo marsikateremu študentu zgodovine in sploh vsakomur, ki se želi resneje ukvarjati s starejšo zgodovino, bistveno olajšano učenje branja srednjeveškega in novoveškega arhivskega gradiva. Prav tako si brez pričujoče publikacije v bodoče težko predstavljam vaje pri predmetu »Pomožne zgodovinske vede,« ki se v okviru študija zgodovine predava na obeh slovenskih univerzah.

Peter Štih

Publicistična dejavnost Zgodovinskega arhiva Ljubljana v jubilejnem letu 1998

Zgodovinski arhiv Ljubljana je v letu 1998, ko je praznoval 100-letnico delovanja, veliko strokovne energije svojih in tudi zunanjih sodelavcev namenil številnim dejavnostim, s katerimi je želel slovensko javnost seznaniti z arhivom in njegovim arhivskim gradivom, označenim kot kulturni spomenik. Najbolj pomembna je bila publicistična dejavnost, v katero je potrebno prišteti tudi razstavni katalog. Poleg kataloga k razstavi je arhiv pripravil in izdal kar tri publikacije. Vsaka izmed njih na svoj način poudarja prehojeno stoletno pot arhiva, najstarejše ljubljanske ustanove na področju kulture.

V nadaljevanju želimo predstaviti vse štiri publikacije, nastale v počastitev arhivskega visokega jubileja. Vse je oblikovala Andreja Aljančič-Povirk, za lektoriranje je poskrbela Mija Mravlja, zaposlena v delovni enoti arhiva za Gorenjsko v Kranju, fotografske naloge je opravila Darinka Mladenovič, ki je v arhivu skrbela za mikrofilmski laboratorij in za fotografske izdelke za pripravo obravnavanih publikacij, povezano tudi že s skeniranjem. Vse tekste za tiska je obdelalo podjetje Medit d.o.o. Za prevode povzetkov pa so poskrbeli Niko Hudelja in Mira Šumrada v nemščino in Martin Cregeen v angleščino.

Sredi leta 1998, v dneh, ko je bil pred sto leti pesnik Anton Aškerc začel opravljati službo mestnega arhivarja ljubljanskega, je bila v atriju magistrata odprta razstava z naslovom *100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana 1898–1998*, avtorice Tatjane Šenk. Odmevno predstavitev arhiva je spremljal katalog z 51 stranmi teksta in fotografij. Vsebinsko kataloga sta pripravila Janez Kopač in Tatjana Šenk. Članek *Janeza Kopača* z naslovom *Na prelomu tisočletja – 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana* bralce seznanja z zgodovinskim razvojem prizadevanj za ohranjanje dokumentacije od srede 19. stoletja dalje, ko se je ljubljanska mestna uprava začela postopoma zavedati pomena lastne dokumentacije, nastale skozi stoletja, kot primarnega zgodovinskega vira. Seznanimo se z zapleti pri imenovanju prvega mestnega arhivarja, pesnika Antona Aškerc, z zaslugami, ki jih je pri tem imel tedanji ljubljanski župan Ivan Hribar, pa z dejstvom, da je v ljubljanskem mestnem arhivu v obliki sinekure nekaj manj kot 10 let služboval tudi pesnik Oton Župančič. Sledil mu je publicist in nekaj časa tudi politik Vladislav Fabjančič, katerega delovanje v drugem delu njegovega arhivskega službovanja od srede 30. let dalje je zelo pomembno za seznanjanje z zgodovinskimi dejstvi slovenskega glavnega mesta. Pripravil je namreč dve študiji, ki sta ostali v rokopisu. Ena predstavlja ljubljanske sodnike in župane od 1269 do 1820, druga pa je namenjena ljubljanskim hišam od leta 1600 dalje.

V nadaljevanju teksta v katalogu sledimo razvoju arhiva v času ravnateljstva dr. Sergija Vilfana, ko se je arhiv začel strokovno in organizacijsko ukvarjati z zgodovinsko monografijo Ljubljane, se počasi kadrovsko krepil, geografsko širil, pa tudi srečeval z izjemno težkimi finančnimi pogoji delovanja. Nova dogajanja je prineslo ravnateljstvo dr. Jožeta Žontarja, ko se je arhiv preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZALj), se kadrovske kar močno okreplil, geografsko tudi formalno razširil na območje skoraj polovice Slovenije (od Gorenjske, preko Ljubljane in njene okolice, do Idrije na Dolenjsko in v Belo krajino). Veliko napora je bilo vložnega v zagotovitev osnovnih pogojev za delo (kadri, poslovni prostori, arhivski depoji) v enotah zunaj Ljubljane. V zadnjem obdobju šestih let pred stoletno obletnico, ko je arhiv vodil Janez Kopač, pa je bila velika skrb namenjena izboljšanju delovnih pogojev zaposlenih in uporabnikov arhivskih storitev,

izboljševanju pogojev v arhivskih depojih ter postopni računalniški opremljenosti arhiva. Članek je opremljen z večjim številom fotografij arhivskih depojev in zaposlenih v arhivu.

Drugi del teksta v katalogu je pripravila avtorica razstave **Tatjana Šenk**. Skozi več kratkih poglavij bralca seznanja z arhivskim delom in osnovnimi pripomočki za uporabo zelo velike količine podatkov, ki se hranijo v arhivu. Nakaže probleme, ki se v arhivski stroki pojavijo ob vsaki nekoliko večji družbeni spremembi. Od arhivske prizadevnosti pa je odvisno, ali se bodo odslikave preteklosti pred in med družbeno spremembo, ki so se odtisnile v arhivske dokumente, ohranile ali ne. In sicer kot prvovrstni zgodovinski vir za brezštevilna proučevanja, ki jih je mogoče opraviti na podlagi arhivskega gradiva. Vse skupaj pa je še usodno povezano s prostimi kapacitetami arhivskih depojev, v katerih so v jubilejnem letu že hranili okoli 8.000 tekočih metrov arhivskega gradiva. Avtorica nas seznani z dinamiko večjih prevzemov arhivskega gradiva. Opozarja tudi na slabo skrb za lastno dokumentacijo pri prenekaterih upravnih organih, šolah, podjetjih itd. Seznanja nas s tehnično opremo, ki je za raznovrstne oblike in vrste arhivskega gradiva različna (listine, zemljevidi, spisovno gradivo itd.), nujna pa je za zavarovanje in za morebitne prenose in Transporte arhivskega gradiva. Ni si mogoče predstavljati uporabe velikih količin arhivskega gradiva brez razvidov nad njim. Zapis Tatjane Šenk nas seznani z razvidi, ki so nastali od Aškerčevih časov pa do sodobnih računalniških pregledov, predstavljena je uporaba arhivskega gradiva za znanstveno-raziskovalne namene v arhivskih čitalnicah in za vsakdanje potrebe državljanov, najpogosteje v arhivskih sprejemnih pisarnah.

Veliki večini državljanov beseda arhiv in arhivsko gradivo vzbujata asociacijo na star in zaprašen papir, ki se nahaja največkrat po kleteh in podstrešjih. Svoje mnenje spremenijo šele tedaj, ko jim arhiv z ohranjenimi dokumenti pomaga iz življenjske zagate. Za kar se da široko predstavitev arhivske dejavnosti arhiv skrbi s pripravljanim razstav, izdajanjem publikacij, nastalih na podlagi študija arhivskega gradiva, in z izobraževalnimi dejavnostmi na vseh stopnjah šolskega izobraževanja. ZALj je tudi na teh področjih med vodilnimi slovenskimi arhivi. Avtorica se na kratko dotakne tudi arhivske mednarodne strokovne dejavnosti, ki je bila zlasti intenzivna v času ravnateljvanja dr. Sergija Vilfana in dr. Jožeta Žontarja. Nikakor pa ne gre prezreti dejstva, da se je iz nekdanje arhivske knjižnice razvila sedanja Slovanska knjižnica, kljub temu pa je knjižnični fond sedanjega arhiva, zlasti s področja arhivistike, krajevne zgodovine ter s slovarji in leksikoni kar bogat. Ni brez pomena dejstvo, da svoje interne knjižnice snujejo tudi delovne enote arhiva.

Na koncu kataloga se bralec seznani z vsemi zaposlenimi, ki so med letom 1898 in 1998 bili dejavni v Mestnem oziroma Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Naključje je hotelo, da se je v 100 letih v arhivu zvrstilo natančno 99 sodelavcev.

Nekaj dni pred osrednjo proslavo ob 100-letnici delovanja, ki je na dan slovenskih arhivov 20. oktobra 1998 potekala v Štihovi (Okrogli) dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani, je izšla in bila v prostorih Kulturno-informacijskega centra Križanke predstavljena prva od treh samostojnih publikacij arhiva v jubilejnem letu. To je reprezentančna knjiga z naslovom *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320–1782)*, objavljena v seriji publikacij *Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana* št. 19, prvi zvezek na 85, drugi zvezek pa na 192 straneh z letnico izida 1998.

V arhivu je bila že nekaj let prisotna ideja, da bi slovenski strokovni in tudi drugi javnosti predstavili izbor zelo pomembnega dela ljubljanske in seveda tudi slovenske kulturne dediščine, ki jo predstavljajo listine, ki se tičejo Ljubljane in so shranjene v depojih ZALj. Ves čas pa smo si želeli, da bi predstavljene listine bile tudi metodološki prispevek k objavi zgodovinskih virov in hkrati tudi učni pripomoček za učenje branja rokopisne gotice. Avtorja publikacije sta dr. Božo Otorepec, nekdanji dolgoletni sodelavec tedaj še Mestnega arhiva Ljubljana in mag. Dragan Matić, ki je bil v času izida knjige še sodelavec sedanjega Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Avtorja sta si zamislila izdajo izbranih 46 ljubljanskih listin v dveh zvezkih. V prvem zvezku so objavljene barvne fotografije listin, ki so bile pred natisom tudi računalniško obdelane. Drugi zvezek pa prinaša transkripcijo vsake objavljene listine s krajšim ali daljšim povzetkom vsebine listine. Uporabljeno je bilo temeljno načelo, da se »... v transkripciji vrstica začne in konča tako, kot v originalu...« (str. 7), kar zelo olajša uporabo publikacije. Prav tak pristop omogoča pregledno seznanitev z listino kot kategorijo arhivskega gradiva, ki ima včasih že kar umetniški značaj in prevedbo zapisa iz gotice v vsem ljudem poznano vsakdanjo pisavo. Taka oblika zagotovo

predstavlja pomemben pedagoški doprinos, dobrodošel zlasti študentom zgodovine, uporaben pa je tudi za pripravo učbenikov in delovnih zvezkov za pouk zgodovine na nižjih izobrazbenih stopnjah.

Zaradi preglednosti so izbrane listine, ki so reproducirane v prvem zvezku, označene z zaporednimi številkami, tako da v drugem zvezku, ki nosi podnaslov *Transkripcije z regesti in komentarji*, brez težav najdemo v latinico natančno prepisano listino. Poleg transkripcije listine v drugem zvezku naletimo na njeno pomanjšano objavo, ki nas s svojo obliko opozori, da je pred našimi očmi transkripcija listine, ki smo si jo izbrali, da se z njo seznanimo. Poudarjeno je izpostavljena datacija listine in kraj, kjer je nastala, sledi v obliki naslova kratka vsebina listine, nato pa je še vsebinski povzetek. Na hrbtni strani transkripcije pa se srečamo še s komentarjem k objavljeni listini. Sledi še zapis o velikosti in drugih zunanjih znakih originalne listine (material, morebitno ohranjeni pečat itd.), zabeležka o morebitnem kasnejšem prepisu listine ter beležka o signaturi in nahajališču originalnega dokumenta v arhivu. Za strokovnjake pa so še zlasti pomembni zapisi o objavah konkretne listine in o literaturi, ki je z njo povezana.

Mag. Dragan Matić v *Predgovoru* bralce seznanja z listinami kot eno od najdragocenejših vrst zgodovinskih virov, katerih vsebine so imele v času nastanka in tudi kasneje skozi daljšo dobo zelo velik pomen za upravni, samoupravni, sodni, socialni, verski idr. status Ljubljane, dokazujejo pa tudi gospodarski potencial meščanov in mesta. Seznan nas s časovnim okvirom objavljenega izbora listin od najstarejše, ki jo hrani arhiv in je iz leta 1320, pa do potrditve starodavnih pravic in svoboščin Ljubljančanom cesarja Jožefa II. v letu 1782. Zgodovinski arhiv Ljubljana danes hrani 284 listin, ki obsegajo obdobje od leta 1320 do 1896 in jih tvorijo mestni privilegiji, listine mestnih ustanov ter listine privatnikov. Po mnenju predstavnikov ustanov in privatnikov naj bi bile njihove listine pri mestni upravi najbolj varno shranjene. Seveda pa je vmes tudi nekaj listin, ki so bile najdene med drugim gradivom arhiva. Seznanimo se z načini hranjenja ljubljanskih listin skozi stoletno obdobje ljubljanske zgodovine.

V sklepnem delu *Predgovora* mag. Matić razlaga metodologijo, ki je bila prisotna pri pripravi objave izbranih listin v publikaciji. Objava listin je namenjena tako strokovnjakom, kakor tudi ljubiteljem zgodovine, zlasti ljubljanske. Znotraj kronološkega principa sta se avtorja odločila, da vsako stoletje, iz katerega so objavljene listine, predstavlja samostojno poglavje, ki je v drugem zvezku pred vsakim stoletjem na kratko obdelano v obliki »... osnovnih informacij, ki bodo bralcu olajšale predstavo o času, v katerem so nastajale...«, kar naj bi bila »... edina ambicija omenjenih uvodnikov...« (str. 7). Informacije se nanašajo na dogajanja v Ljubljani, delno na Kranjskem in tudi nekoliko širše. Pomembna je navedba osnovne literature pri poglavjih za vsako stoletje posebej. Bralcem so predstavljena tudi osnovna načela transkripcijskih objav zgodovinskih virov, kot n.pr. pisava črk »u« in »v«, uporaba velikih začetnic, razrešitve kratic, uporaba oklepajev različnih oblik itd. Za zaključek pa sledi beležka o opravljenih pripravi tekstov za publikacijo.

Dr. Božo Otorepec je prispeval razpravo z naslovom *Listine kot zgodovinski vir*. Seznanja nas z osnovnim dejstvom srednjega veka, katerega posledica so listine, da namreč »... takrat ni bil določen pravni položaj posameznika s splošno obveznimi zakoni, temveč z individualnim privilegijskim pravom...« (str. 9). V nadaljevanju avtor naniza nekaj najbolj znanih definicij listin, ki so »... proizvod poslovnega življenja, njihov namen pa je bil edino v zagotovitvi pravne varnosti, ne pa zgodovinskega pričevanja...« (str. 9). Kljub temu pa so listine eden od osnovnih zgodovinskih virov za proučevanje srednjeveške in tudi kasnejše zgodovine. Temeljni pogoj, da ima dokument značaj listine, je, da je zapisana in da je sestavljena po določenih zunanjih in notranjih značilnostih. Avtor nato opiše zunanje značilnosti listin, med katere spada nosilec zapisa, orodje zapisa, vrsta uporabljene črnile, oblika, časovno in krajevno značilna oziroma uporabljena pisava, monogrami, pečati, velikost listine itd. Najpomembnejše notranje značilnosti listine pa so: tekst in jezik zapisa, vsebinske in oblikovne listinske formule, priče, overovitve itd. Sledi kratko poglavje o strokovni delitvi listin kot npr. na diplome kot odredbe trajnejše vrednosti in mandate kot enostavne poslovne listine, ali delitev listin po funkcijah izdajateljev kot npr. papeške, vladarjeve itd. listine. V nadaljevanju avtor opozori še na razliko med statusnim in privilegijskim pravom v srednjem veku. Slednja oblika mestnega prava je značilna za Ljubljano. Opozori pa še na doslej najpopolnejšo izdajo listin za zgodovino Ljubljane, ki jo predstavlja zbirka *Gradivo za zgodovino Ljubljane*, ki jo je v petdesetih letih tega stoletja izdelal sam avtor zapisa. Zaključno poglavje Otorepčevega uvodnega prispevka bralce seznanja z listinskim gradivom o Ljubljani, ki je shranjeno po drugih slovenskih in evropskih arhivih, pa tudi v muzejih in bibliotekah, zlasti v sosednih državah.

Izbrane listine ZALj moremo prištevati med pomembne prispevke k metodologiji objave virov, pa tudi med pedagoške podvige, ki bi jih veljalo še večkrat posnemati.

Že v letu 1999 je z letnico izida 1998 izšla druga obsežna knjiga, namenjena počastitvi arhivskega jubileja. Po načelih metodologije kritične objave zgodovinskih virov je bil natisnjen del rokopisa tretjega vodje ljubljanskega mestnega arhiva **Vladislava Fabjančiča** z naslovom *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820, 1. zvezek: Sodniki 1269–1504*. Rokopis so za tisk uredili dr. Ema Umek, Janez Kos in dr. Božo Otorepec, natisnjen pa je v seriji publikacij *Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana* (št. 20) in obsega 211 strani.

Vladislav Fabjančič (v arhivu zaposlen od 1.5.1923 do 1.3.1933 in od januarja 1936 do 17.6.1950) je zapustil delovno verzijo rokopisa, ki obsega tri tipkopijsne knjige. Rokopis, ki je v drugem delu Fabjančičevega službovanja nastajal več let, nudi obilo podatkov o ljubljanski zgodovini od srede 13. stoletja dalje. Študijo bi avtor za objavo zagotovo dodelal, kar pa se ni zgodilo zaradi 2. svetovne vojne in Fabjančičeve smrti leta 1950. Zaradi rokopisne oblike je bila študija dostopna le v čitalnici arhiva, zato smo se v arhivu odločili za njen natis.

Rokopisna in delovna oblika Fabjančičeve raziskave je med pripravo za objavo zahtevala veliko strokovnega premisleka urednikov, zlasti dr. Eme Umek in Janeza Kosa; pomagal jima je dr. Božo Otorepec, ki je kot samostojno poglavje pripravil študijo o zaporedju ljubljanskih sodnikov do leta 1502. Z veliko potrpežljivostjo in natančnostjo so preverili in dopolnili ter poenotili znanstveni aparat originalnega zapisa. Že to opravilo lahko smatramo kot samostojno znanstveno delo urednikov publikacije.

Zaradi obsežnosti obdobja in tudi rokopisnega teksta sta se dr. Ema Umek in Janez Kos odločila rokopis objaviti v nekaj zaporednih zvezkih. Za prvi zvezek sta se odločila, da pripravita tekst, ki zajema obdobje od leta 1269 do 1504, čeprav prva Fabjančičeva knjiga seže do leta 1592. Samo za prvi zvezek sta urednika pripravila več kot 400 opomb, ki originalnemu tekstu dajejo celovito znanstveno dopolnitev.

Kot uvode v objavo rokopisa so uredniki pripravili tri tekste. **Janez Kos** je orisal življenjsko pot avtorja rokopisa Vladislava Fabjančiča (19. maj 1894 – 17. junij 1950). Bil je preporodovec, med prvo svetovno vojno prostovoljec v srbski vojski, politik, novinar in nazadnje od leta 1923 dalje, z nekajletno prekinitvijo v tridesetih letih, do leta 1950 še arhivar in zgodovinar.

Dr. Ema Umek je pripravila uvodno razpravo *Ljubljanski sodniki in župani*. Za obdobje, ki je obravnavano v prvem zvezku objave Fabjančičevega rokopisa, je značilno, da je mestni sodnik izvajal sodno in upravno oblast v mestu. Do srede 14. stoletja se je dogajalo, da je nekajkrat zaslediti več mestnih sodnikov v istem letu, od srede 14. stoletja dalje pa sledimo le enemu imenovanemu oziroma izvoljenemu mestnemu sodniku. Pristojnosti mestnih sodnikov so se z leti povečevale. Uredniki so se odločili, da prvi zvezek zaključijo z letom 1504, ko sta se v Ljubljani ločili sodna in upravna funkcija. Prvo je še naprej opravljal mestni sodnik, drugo pa mestni župan.

Drugi del uvodne študije dr. Eme Umek opisuje strukturo Fabjančičevega teksta. Avtor rokopisa se je odločil za zaporeden zapis sodnikov in županov, vmes pa je dodajal t.i. kronologijo. Na ta način je rokopisni tekst poln podatkov in zato tudi nepregleden, kar seveda ne zmanjšuje njegovega pomena za poznavanje ljubljanske zgodovine. Prav zaradi preglednosti sta se urednika dr. Umekova in Kos odločila, da objavo rokopisa pripravita tako, da je na zunanjem stolpcu vsake strani objavljena zaporedna vrsta sodnikov, na notranjem stolpcu strani pa pripadajoča kronika. Zaključni del zapisa dr. Umekove nas v zgoščenem besedilu seznanja s problematiko priprave ljubljanske zgodovinske monografije, h pripravi katere so prvič pristopili že pred skoraj petdesetimi leti. Zlasti pa velja opozoriti, da so v opombah, ki so jih pripravili uredniki teksta, navedena vsa dognanja slovenskega zgodovinopisja o Ljubljani, ki so nastala po letu 1950.

Pred osrednjim delom knjige je objavljen še pregled ljubljanskih mestnih sodnikov za obdobje 1269–1502, ki ga je pripravil **dr. Božo Otorepec**. Ob imenih sodnikov so citirane listine, v katerih so sodniki imenovani (z navedbo nahajališč in objav). Zanimiva je preglednica ljubljanskih sodnikov po posameznih raziskovalcih, ki jo je pripravil Janez Kos.

Osrednji del prvega zvezka objave Fabjančičevega rokopisa je dvokolonsko natisnjen na straneh 35–195. Na dnu vsakega stolpca si tekoče sledijo opombe, ki imajo samostojno numeracijo za sodnike in za kroniko. Skozi ta znanstveni aparat, ki je bil pripravljen z veliko natančnostjo, se vsak

lahko seznanjeni s trenutno vsemi poznanimi viri in literaturo, ki se veže na obdobje ljubljanske zgodovine med sredino 13. in začetkom 16. stoletja. Če zraven dodamo še seznam literature na straneh 198–202, pregled v knjigi reproduciranega slikovnega gradiva, seznam kratic ter angleške in nemške povzetke obeh uvodnih študij, dobimo publikacijo, s katero smo več kot dostojno obeležili jubilejnih 100 let Mestnega oziroma sedanjega Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

V naslednjih letih so načrtovani še nadaljnji zvezki objave Fabjančičevega rokopisa. Kot zadnji zvezek pa imata urednika dr. Ema Umek in Janez Kos v načrtu, da pripravita samostojno študijo o ljubljanskih županah od leta 1820, ko je Fabjančič svoj rokopis zaključil, pa do župana ali županje, ki bo vodil ali vodila ljubljansko upravo ob izidu zadnjega zvezka. Že izid prvega zvezka, z vsemi dopolnili Fabjančičevega rokopisa, predstavlja velik doprinos k pripravi zgodovinske monografije Ljubljane. Upati je, da bo izid vseh načrtovanih zvezkov med preučevalci ljubljanske preteklosti vsaj vzpodbudil misel, da se ponovno lotijo priprave tako zaželenih monografij slovenskega glavnega mesta.

Kot zadnja publikacija v počastitev 100-letnice arhiva je sredi leta 1999 kot 21. zvezek zbirke *Gradivo in razprave ZALj* na 133 straneh izšel *Spominski zbornik Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Z njim smo formalno zaključili praznovanje stoletnice delovanja arhiva. K sodelovanju so bili povabljeni vsi živeči nekdanji in sedanji zaposleni v arhivu. Vsebina in obseg prispevkov nista bila omejena, le vsebinsko so se morali navezovati na arhiv. Odzvalo se je 24 avtorjev, pripravili pa so 26 prispevkov, ki na nekoliko lahkotnejši način, skozi osebna doživetja in spominjanja posredujejo manj znana dejstva iz zgodovine arhiva.

Janez Kopač je v prvem prispevku, ki ima naslov *Mejniki v 100-letni zgodovini arhiva* poskušal opozoriti na nekatere poudarke, ki opredeljujejo pomen arhiva v slovenski arhivistiki. **Dr. Marjan Drnovšek** je umestil arhiv v slovenski in evropski prostor. Poudarja Aškerčevo strokovnost, ki je bila zaradi uporabe temeljnih arhivističnih načel izvora in prvotne ureditve na tedanjem evropskem nivoju. Nakazuje tudi vpetost arhiva v kulturni prostor Ljubljane in Slovenije nekdanj in danes. Temeljni prispevek je članek **dr. Jožeta Žontarja**, ki že z naslovom *Slovenska arhivska pomlad* in s podnaslovom *Spomini na dr. Sergija Vilfana in čas, ko so se polagali temelji arhivske službe v Sloveniji*, nakazuje osnovne zgodovinske smernice v razvoju slovenske arhivistike v šestdesetih letih 20. stoletja. V tem času je slovenska arhivistika odločujoče vplivala na jugoslovansko pa tudi svetovno arhivsko znanost. Za to gre zasluga dr. Vilfanu, pa tudi dr. Žontarju.

Dr. Žontar nas skozi svoje delovanje na arhivskem društvenem področju popelje v zgodovino slovenske arhivistike v šestdesetih letih. Začenja z letom 1962, ko je prežet s številnimi strokovnimi načrti, prevzel tajnikovanje slovenskega arhivskega društva. Ni prav dobro poznano, da je bilo prvo posvetovanje Društva arhivarjev Slovenije prav na njegovo pobudo in v njegovi organizaciji oktobra 1962 v Novem mestu. Opravil je temeljna dela za pripravo slovenskega vodnika, ki je izšel konec leta 1965, ko je postal tudi predsednik Arhivskega društva Slovenije. Ena od temeljnih zadev, s katerimi se je ukvarjala ta čas slovenska arhivistika, je bila vzpostavitev slovenske arhivske mreže. Spoznamo se s problematiko, ki se je pojavljala pri snovanju prvega slovenskega arhivskega zakona. Šestdeseta leta so bila čas, ko je slovenska arhivistika preko dr. Vilfana in dr. Žontarja stopila na evropsko sceno. Skozi delo Arhivskega društva Slovenije in leta 1966 ustanovljene Skupnosti arhivov Slovenije izvemo za intenzivna razmišljanja o metodologiji objave virov. Spor med katoliško cerkvijo in državo se je ponovno izpostavil, ko so pričeli z akcijo popisa župnijskih arhivov in pripravo vodnika po cerkvenih matičnih knjigah. Konec šestdesetih let je bil tudi čas, ko sta v glavnem skupaj z dr. Vilfanom pripravila osnovne slovenske arhivistične učbenike, ki jih je z zgodovino slovenske arhivistike dopolnila še Majda Smole. Plod njunega skupnega dela so bili tudi prvi slovenski podzakonski akti in tudi *Slovar arhivske terminologije Jugoslavije*, ki je izšel leta 1972.

V prispevku *Zgodovinski arhiv Ljubljana v jubilejnem letu 1998* se je **Janez Kopač** odločil, da na zgoščen način poda poročilo o dejavnostih arhiva v letu praznovanja. Primerjava okvirnega programa prireditve z realizacijo dokazuje, da so bile izpeljane skoraj vse začrtane naloge, vse od celostne podobe, razstave s katalogom, treh publikacij, pridobitve državnega odlikovanja, do odkritja Aškerčeve spominske plošče in svečane prireditve v Cankarjevem domu v Ljubljani, do izdaje stenskega koledarja z listinsko tematiko.

Mag. Vladimir Žumer se je lotil t.i. »arhivista«, ki ga definira kot zasvojenost z arhivom in arhivistiko v obdobju od 1972 do 1986, ko je bil zaposlen v arhivu kot vodja Enote za zunanjo ljubljansko regijo. To je bil čas, ko je bila glavna naloga arhivov t.i. zunanja služba in prevzemanje ter številne selitve velikih količin arhivskega gradiva v depoje, ki jih je z velikimi mukami uspelo pridobiti dr. Jožetu Žontarju. Kot pravi avtor, je bilo to obdobje dokazovanja družbene potrebnosti arhivskih ustanov in njihovega dela, kar se je izražalo tudi skozi številne delegatske sestanke v okviru okoli dvajsetih samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo, ki so krojile arhivsko usodo. Prav poudarjeno terensko delo je povzročilo, da je precej zaposlenih v arhivu, kot pravi Žumer, zbolelo za arhivitisom, ki ga označuje »... kot močno odvisnost oziroma zasvojenost arhivskih strokovnih delavcev z arhivom ... in arhivistiko nasploh..., ki je na družaben, prijateljski način nadomeščal uradno strokovno sestankovanje, izobraževanje in informiranje delavcev arhiva, hkrati pa je imel kar veliko zaslug za razvoj arhiva in arhivistike ... in ... deluje, dokler arhivist ne pride domov ali nazaj v službo...« (str. 41).

Konec leta 1998 je bil Janez Kopač ob 95. rojstnem dnevu na obisku pri upokojenem nekdanjem arhivskem sodelavcu **dr. Vladu Valenčiču**. Glede na dejstvo, da mu je dr. Valenčič, ko ga je zaprosil za prispevek za spominski zbornik, zaupal, da mu nagajajo oči, sta se domenila za obliko posnetega pogovora, ki sta ga opravila zadnje dneve leta 1998. Kljub visokim letom dr. Valenčič s svojo intelektualno svežino in spominom prekaša marsikatero mlajšega človeka. Zato ga ni namučila ura govornjenja, ko je pojasnjeval, kako mu je leta 1950 tedanji ravnatelj Narodnega muzeja dr. Josip Mal povedal za prosto delovno mesto v arhivu, ki ga je tedaj vodil dr. Jože Šorn, in kako se je kot nezgodovinar zaposlil v arhivu in v njem plodno preživel več kot 20 let znanstvenega življenja. Poleg ostalega je dr. Valenčič v razgovoru razložil, da se je marsikdaj zaradi potreb arhivskih strank lotil raziskovalnega dela iz zgodovine Ljubljane. Omenil je tudi, zakaj se ni strinjal s konceptom geografske širitve arhiva zunaj Ljubljane.

Velikemu številu zgodovinarjev skoraj gotovo ni znano, da je dve leti, kmalu po končani 2. svetovni vojni arhivske stole gulil tudi kasnejši univerzitetni profesor in akademik **dr. Vasilij Melik**. Sam je ta kratek čas opisal v prispevku, ki ga je naslovil *Ko sem še želel postati arhivar*. Pa je skoraj postal knjižničar Slovanske knjižnice oziroma je vzporedno opravljal arhivarska in knjižničarska dela. Na koncu pa dodaja, da je še danes ponosen, da je prišel v stik z arhivsko in bibliotekarsko stroko.

Mag. Branko Šuštar svoje pripovedovanje začenja s spominjanjem na organizacijo arhivskega posvetovanja o tehnični dokumentaciji v Cankarjevem domu v Ljubljani leta 1986 in na sodelovanje z že pokojnim arhivistom Borisom Rozmanom. Z ostalimi sodelavci, zlasti iz tretjega nadstropja magistratne zgradbe, pa so često opravljali »kupčkoslovje«, kar bi skoraj lahko enačili z arhivitisom, ki ga je opisal Vladimir Žumer. Ne gre pa prezreti tudi priprave arhivskega občasnika z naslovom *Škart*.

Vsem, ki so bili z njo v arhivski službi, je v zelo prijetnem spominu ostala upokojena sodelavka **Ančka Kambič**. Za spominski zbornik se je odločila pripraviti *Nekaj lepih spominov na arhiv*, ki sta ga, kot je še v času pisanja povedal njen soprog mag. Mirko Kambič, pisala skupaj. On jo je spraševal in vzpodbujal, gospa Ančka pa se je s spominom sprehodila skozi njeno obdobje arhivske preteklosti. Zaščitni znak arhivskih opravil, arhivski prah, poimenuje kar »arhivsko sonce« in hkrati dodaja, da so bili sončna privlačnost njene arhivske službe njeni sodelavci in sodelavke, skratka »vsi, ki smo ... sestavljali delovno skupino, včasih pa že kar ubrano, prijetno družino« (str. 57), s katero je gospa Ančka sodelovala kar celih 36 let. In v tem času je skupno ta delovna skupina oz. družina štela kar 83 kolegic in kolegov. Zanimivi so njeni zapisi o tedanjem ravnatelju arhiva dr. Sergiju Vilfanu in njeni sodelavki Traute Sežun, ki ji je pomagala prebroditi začetne arhivske dneve. Z veliko spoštljivostjo pa piše tudi o ostalih svojih sodelavcih od dr. Valenčiča dalje. Njeno delo je bilo sodelovanje s številnimi arhivskimi uporabniki ali – kot jim rečemo – s strankami, za katere pravi, da so bile tako različne, da bi bile za psihologa pravo doživetje. Zanimive so arhivske dogodivščine pri popisovanju cerkvenih matičnih knjig in ob delih v gradu Mala Loka pri Trebnjem.

Da strokovni arhivistični izpit po svoji teži ne slovi le danes, dokazuje tekst **Marije Lah**, ki se je v arhivu zaposlila februarja 1955, saj je bil to zanjo ena najtežjih preizkušenj. **Dušan Bahun**, ki si je izbral prispodoben naslov *Kako se je kalilo jeklo*, se je odločil za retrospektiven pogled na svojo arhivsko pot in na probleme, s katerimi se je na njej srečal, nakazuje pa tudi perspektivo svojega dela. Opisuje, kako je na lastni koži občutil teoretično načelo, da morajo ustvarjalci sami skrbeti za

urejenost in odbiranje svojega arhivskega gradiva. **Sonja Anžič** je svoje razmišljanje naslovlila *Arhivski vrtiljak*. Opisana so prenekatera doživetja v arhivu, zlasti tista, ki se tičejo uporabnikov arhivskega gradiva. Posebno ljudem, ki do prvega obiska arhivske ustanove za arhiv še vedeli niso, so dokumenti, ki jih dobijo v arhivu, marsikdaj zelo spremenili življenje oziroma jih rešili njihove stiske. Da pa se do dokumentov pride, je včasih potrebna že kar detektivska spretnost.

Jože Suhadolnik se v razmišljanjih spominja desetletnic, ki jih je doživeljal v arhivskem jubilejnem letu. Pred desetimi leti je začel službovanje v arhivu, kjer se je moral spoprijeti s problematiko arhivske fototeke in tehnične dokumentacije. Prav tak je ta čas začelo načrtno evidentiranje gradiva, ki je potrebno konservacije in restavracije, zaradi varnosti pa tudi sistematično mikrofilmanje ljubljanske gradbene dokumentacije na mikrofilmske kartice. Na kratko se še dotakne odkupovanja arhivskega gradiva. **Liljana Šuštar** je svoje spominske utrinke nanizala v prispevku s simpatičnim naslovom *Najboljša leta v najboljšem arhivu*, v katerem se spominja selitev njenega delovnega mesta po vseh nadstropjih magistrata, v katerih posluje arhiv. Njeno strokovno delo pa je vezano na gradivo nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, zlasti na gradiva občinskih organizacij ZKS, za katerega je veljal v arhivu poseben režim, ki ga je simbolizirala veriga, s katero so bile prevezane in zaklenjene pomične police, na katerih je počivalo to gradivo. Spominja pa se tudi arhivskega družabnega življenja, ki je bilo zlasti živahno v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Tatjana Šenk je pripravila *Drobtinice*, v katerih se spominja konca sedemdesetih let, ko se je v arhivu menjavala generacija in se je arhiv okrepil kar z lepim številom mladih zgodovinarjev. To je bilo tudi obdobje, ko se je začelo uvajati računalništvo. V *Drobtinicah* opisuje pristne prijateljske vezi, ki so se stikale zlasti med nekaterimi ljubljanskimi sodelavci, pri katerih je odločilno vlogo odigral priložnostni arhivski pesnik Boris Rozman. **Marjana Kos** je svoje šestletno delovanje v arhivu opisala skozi doživetja v Enoti za Gorenjsko Kranj in v Ljubljani, ko se poleg gradiva društev in posameznikov srečuje tudi s preprodajalci arhivskega gradiva. **Nataša Budna-Kodrič** videnje arhiva in arhivskega dela prikaže skozi oči študentke, ki se je z arhivsko stvarnostjo srečala v Enoti v Škofji Loki, v kateri je tudi začela arhivsko službovanje. Prvo arhivsko izkušnjo je opisala **Barbara Pešak-Mikec**. S kruto arhivsko stvarnostjo se je srečala že pri svojem prvem samostojnem prevzemanju gradiva, ko je idealno zakonsko načelo o urejenosti in o ustvarjalčevem odbiranju arhivskega gradiva zamenjalo surovo načelo »Vzemite, uredite sami, ali pa gre v smeti!« (str. 91).

Tri prispevke iz Enot za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu začenja **Zorka Skrabl** z opisom problematike že skoraj smrtno nevarnega arhivskega depoja v zgradbi nekdanje osnovne šole na Karteljevem, ki je bila arhivu leta 1974, kot številne druge rešitve, ponujena kot začasna depojska rešitev. V nadaljevanju opisuje nemogoče delovne in sanitarne razmere v zgradbi. Le zagnanosti dolenskih sodelavcev se je zahvaliti, da je bilo »karteljevsko« gradivo kolikor toliko oskrbovano. Problem je bil rešen leta 1997, ko se je gradivo preselilo v grad Grm, kjer je enota dobila tudi nove pisarniške prostore. **Meta Matijevič** se je odločila, da zapiše znano dejstvo, »... da je za delo zavzetemu arhivistu nemogoče pisati spomine, ker se zaveda, da je njegov spomin šepav...« (str. 97) in dodaja, da so dolenski mogočniki menili, da je Karteljevo dobro za arhivsko skladišče, saj jih niso ganile pripovedi o dragocenosti arhivskega gradiva, nikakor pa karteljevski prostori po njihovem mnenju ne bi bili primerni za skladiščenje »dolenjskih slamoreznic«. Spomini ji uhajajo tudi na arhivsko skladišče v Draščih. **Marko Polenšek** se je pozabaval z otvoritvenimi govori na območju dolenske delovne enote za arhivsko razstavo o izgradnji ljudske oblasti, ki so jo v arhivu pripravili leta 1978.

Gorenjski del prispevkov se začne s kratkim zapisom mag. **Gorazda Starihe** o težavah, pa ne arhivskih, ampak organizacijskih, ki jih je imel v času arhivskega pripravništva z organizatorko pripravništva, firmo Celina d.d. iz Ljubljane, ki je kruti konec storila nekje na sredi njegovega pripravništva. **Mija Mravljia** se je spopadla s svojo prvo in edino stoletnico. Praznovali smo jo tudi z izletom v Grčijo, ki ga je opisala v prvem delu svojega prispevka. V nadaljevanju pa opisuje svoje lektorske dejavnosti pri vseh zadevah, ki so ob stoletnici arhiva imele pisno obliko. Pa tudi svojo vlogo povezovalke na vseh svečanih prireditvah v jubilejnem letu. Zlasti pa je njen prispevek koristen zato, ker ima v opombah zapisane datume vseh prireditev v počastitev arhivske stoletnice. **Dr. France Štukl** je zadnji v gorenjski navezi v zborniku. Odločil se je napisati svoje spomine na prva leta arhivskega službovanja. V arhivsko kolesje so ga jeseni leta 1967 povlekle silnice tedaj sprejete slovenske arhivske zakonodaje in je dobil službo v tedanjem Mestnem arhivu Ljubljana, saj se je loška občina odločila poskrbeti za svojo bogato arhivsko dediščino.

Zadnja dva prispevka sta pripravila sodelavca iz Idrije. **Janez Pirc** nas seznanja z zgodovinskim razvojem najprej oddelka in nato enote v Idriji, za razvoj katerega daje osnovo dobro ohranjeno gradivo idrijskega rudnika živega srebra, ki se je najprej hranilo v okviru Idrijskega muzeja, ureditveno značilnost pa mu je dala izjemna poznavalka rudniške problematike dr. Marija Verbič, tedaj zaposlena v slovenskem republiškem arhivu. Zadnji, pa ne po pomenu zadnji, je prispevek **Mire Hodnik**, ki nas seznanja s svojimi začetki v arhivski službi, *Vsak začetek je težak*. Popisuje, kako se je v študentskih letih učila gotice in kako je nanese, da je zvedela za prosto mesto arhivista v oddelku v Idriji.

Za konec je potrebno poudariti, da *Spominskega zbornika Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, kakor tudi drugih publikacij in razstave s katalogom pa tudi ostalih številnih prireditvev ob 100-letnem praznovanju arhiva ne bi bilo brez sodelovanja vseh zaposlenih v arhivu, brez podpore Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, Mestne občine Ljubljana in sponzorjev, ki so navedeni na koncu vseh štirih publikacij.

Janez Kopač

Miha Kosi, Potujoči srednji vek : Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana : Založba ZRC, 1999. 344 strani + 1 zemljevid.

Miha Kosi spada med najmlajšo generacijo slovenskih zgodovinarjev, ki se je usmerila v raziskovanje starejše slovenske zgodovine. Že njegova prva knjiga o templjarjih na Slovenskem je vzbudila v javnosti velik odmev. Z novo knjigo »Potujoči srednji vek« pa se je lotil problematike, ki je bila v mnogih publikacijah sicer nakazana, ne pa sintetično z vseh aspektov obdelana. Miha Kosi je ob preučevanju virov in literature v svoji knjigi prišel do spoznanja, da je bil srednji vek izredno dinamičen in da je bilo pestro dogajanje v tem času povezano z gibanjem ljudi, komuniciranjem, skratka z vsestranskim prometom. Odklanja tezo o »mračnem« srednjem veku, o negativnih predstavah o hudobnih graščakah, o izkoriščanih podložnikih in nasilju ali o statični agrarni družbi. Sodobna medievistika je prišla do spoznanja, da je bil tudi srednji vek zelo dinamičen.

Kakšne direktne podatke mu lahko nudijo viri? Vidik gibanja in komuniciranja, kot ena od sestavin srednjeveškega življenja je skrit in le v redkih virih jasno in neposredno izražen. Prvo mesto gre brez dvoma virom o trgovini. Trgovina je gotovo eno od močnejših gibal srednjeveške mobilnosti. So pa še drugi pojavi, ki so bili v srednjeveški družbi vezani na bolj ali manj redno komuniciranje ali gibanje (cerkev s svojo aktivnostjo, romanja, vojaški pohodi). Ti razpršeni podatki so skriti v najrazličnejših virih. Ker gradivo za promet in komunikacije ni zajeto v eni skupini virov in bi bilo arhivsko raziskovanje izredno dolgotrajno in naporno ter velikokrat tudi neuspešno, se je avtor oprl na objavljene vire in obsežno literaturo, ki jo v posebnem poglavju objavlja na koncu študije in ki pogosto na prvi pogled nima nobene povezave s prometom. Jasnejšo sliko o »prometni« pestrosti tiste dobe lahko pridobimo, kot poudarja avtor, le z branjem med vrsticami in posrednim sklepanjem na osnovi različnih podatkov iz vsakdanjega življenja srednjeveškega človeka. Kjer odpovedo viri, si Kosi pomaga z analogijami iz evropskega prostora.

Čeprav je težišče obravnave na visokem in poznem srednjem veku (med 12. in 16. stoletjem), se ni mogel izogniti obravnavi zgodnjega srednjega veka, ki je pomenil most med – v prometnem pogledu izjemnim – rimskim obdobjem in visokim oziroma poznim srednjim vekom. Ker so bile slovenske dežele prehodno ozemlje, na tem prostoru promet ni nikdar povsem zastal. Ko avtor opisuje razmere v pozni antiki ugotavlja, da je propadanje antične upravne organizacije povzročilo zamiranje tržne proizvodnje in trgovine, propadanje cest in prometnih naprav. V viharnem obdobju pozne antike je rimski cestni sistem odigral izjemno vlogo – omogočil je hitre premike vojske in pospeševal preseljevanje ljudstev. Čeprav se je opuščalo redno vzdrževanje cest, so bile zaradi njihove odlične gradnje uporabne daleč v srednji vek.

V zgodnjem srednjem veku se je položaj slovenskih dežel bistveno spremenil. Slovenski prostor, ki je celih pet stoletij ležal znotraj enotnega rimskega imperija, je sedaj naenkrat (6. stoletje) postal mejno območje dveh, v vseh pogledih zelo različnih svetov: poganškega in agrarno slovanskega ter